

A református kántor kézikönyve

Zeneelmélet • Karvezetés • Orgonaismeret

**László Éva, Guttman Gabriella és Dávid István kéziratát
átdolgozta és kiegészítette**

Székely Árpád és Kovács László Attila

Kiadja

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

Kolozsvár, 2002

Orgonaismeret

Orgonán játszani annyit jelent, mint megsejteni az örökkévalóságnak egy szikráját.

Mendelssohn

Az orgona elnevezése a görög „organon” szóból származik. Értelme: szerszám, szerkezet, műszer – tehát hangszer is. Felépítését tekintve összetett fúvós hangszer (fúvós – mert hangjait levegővel megszólaló sípok adják; összetett – mert minden egyes hangnak és hangszínnek külön síp felel meg).

I. Az orgona szerkezete

Az orgona a következő részekből áll össze:

- hangzószerv (sípok)
- szélládák
- összekötő szerkezet (traktúra)
- játszóasztal
- fúvóberendezés
- orgonaszekrény

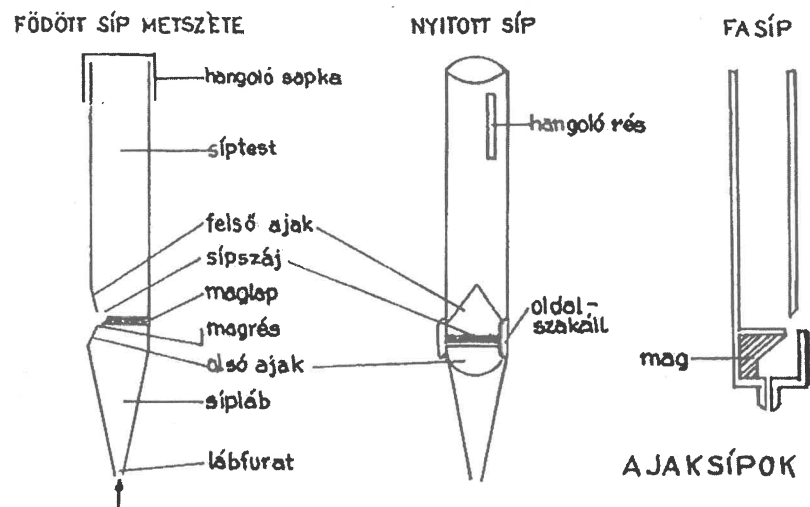
A) Hangzószerv

A hangzószerv legfontosabb elemei a sípok. Ezek hangmagasság szerint sorakozva alkotják a változatokat vagy játékokat (regisztereket). Az egyes sorokat jól elkülönített hangszínük különbözteti meg egymástól (pl.: fuvola, gamba, oboa stb.). A regiszterek csoportokba tömörülve alkotják a műveket. Egy-egy mű a játszóasztalon egy-egy billentyűsorról szólaltatható meg. Egy billentyűsorral rendelkező orgona természetesen egy műből áll: egymanuális. Ehhez csatlakozhat még egy pedálbillentyűsor is. Ekkor lényegében két műve van az orgonának: manuálmű és pedálmű (és úgy nevezzük: egymanuális-pedálos orgona). Két manuál esetében a megoszlás pl.: főmű, redőnymű, pedálmű lehet. De vannak 3, 4, sőt 5 manuális orgonák is, ez utóbbinak pl. 5+1 (pedál), tehát hat műve van, és nagyon sok (100–150) regisztere (sípsora). Ha a regiszterek számát megszorozzuk a billentyűk számával, hozzávetőlegesen megkapjuk az orgona sípjainak számát, mely néhány száztól több ezerig változhat. Az orgona értékét viszont elsősorban nem nagysága, sípjainak vagy regisztereinek száma határozza meg!

a) *A sípokról általában.* Hangképzés szempontjából az orgonasípok kétfélek: ajaksípok és nyelv sípok.

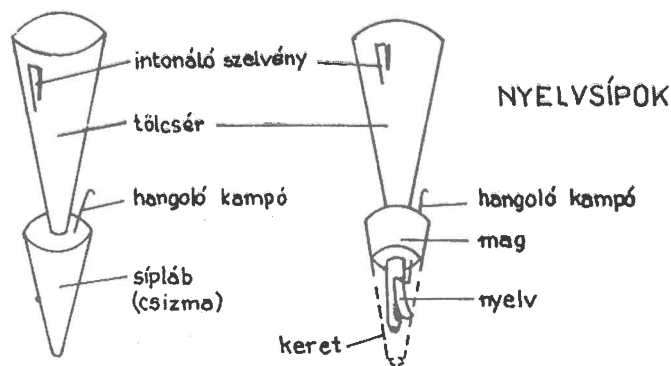
Az *ajaksípok* elnevezésüket a síp formájáról kapták. Megszólalásuk lényege: a sípláb alsó nyílásán beáramló levegő a magrésen keresztül a síp ajkába ütközve szabályos örvénylő mozgásba kezd, peremhangot kelt. Ez rezgésbe hozza a síptestben lévő levegőoszlopot, s így a síp megszólal. A síptest hossza meghatározza a hang magassá-

gát is. Minél hosszabb egy síptest, annál mélyebb hang keletkezik, és minél rövidebb a síp, a hang annál magasabb. Ezen alapszik a sípok hangolása is: a hangolórés változtatásával lényegében a síptest hosszát módosítjuk.

Az orgonahang egyéb tulajdonságait (szín, erő, telítettség, keveredőképeség) bonyolult összefüggések szerint még a síp bősége, formája, anyaga, a sípszáj felvágása, a megszólaláshoz szállított szél erőssége és mennyisége is befolyásolja. Ajaksípkból készülnek pl. a következő orgonaregiszterek: principálok, fuvalák, vonósok, felhang-regiszterek, mixtúrák.

Nyelvsípok. Hangjukat a sípláb belsejében elhelyezett nyelv rezgése hozza létre. A beáramló levegő által rezgésbe hozott nyelv hangját a nyelvsíp tölcseré felerősíti. A megszólaló hang színét a formája, anyaga, úgyszintén a rezgőnyelv anyaga határozza meg. Hangolása az úgynevezett hangolókampók segítségével történik: a sípláb felső részéből kiálló acélrótt segítségével a rezgőnyelv hosszát csökkenteni vagy növelni lehet. Nyelvsípok alkotják pl. a következő orgonaregisztereket: trombita, oboa, vox humana, harsona, regál, klarinét stb.

b) **Intonálás.** Nem egyéb, mint a sípok egyenként, külön-külön történő levegőszabályozása. A kapott levegő mennyiségének és erősségének beállítása a síp hangerőbeni és megszólalási jellegét befolyásolja. Az intonálás során a sípláb szűkítésével vagy bővítésével, a maglap szögének beállításával, a magrés, a felvágás, az ajkak, szakállak hajlításának legmegfelelőbb beállításával megadható a sípok hangjának végső jellege, kiegyenlíthetők az egyes sípok közötti dinamikai egyenetlenségek és beállítható a hangfekvések közötti legmegfelelőbb hangzásarány. Az intonálás tehát fontos művészi feladat, mert ezen múlik végső soron az egész orgona hangszépsége.

c) **Funkció.** Az egyes sípoknak az együttes orgonahangzásban betöltött szerepét funkciónak nevezzük. Ennek alapján az orgona regisztereit három csoportba oszthatjuk:

- Az I. funkciócsoport (masculin) változatainak jellegzetessége, hogy másokkal való keveredés és együttes megszólalás esetén is megőrzik sajátosságukat. Ilyenek az orgonahangzás gerincét képező principálok (principál-kar).

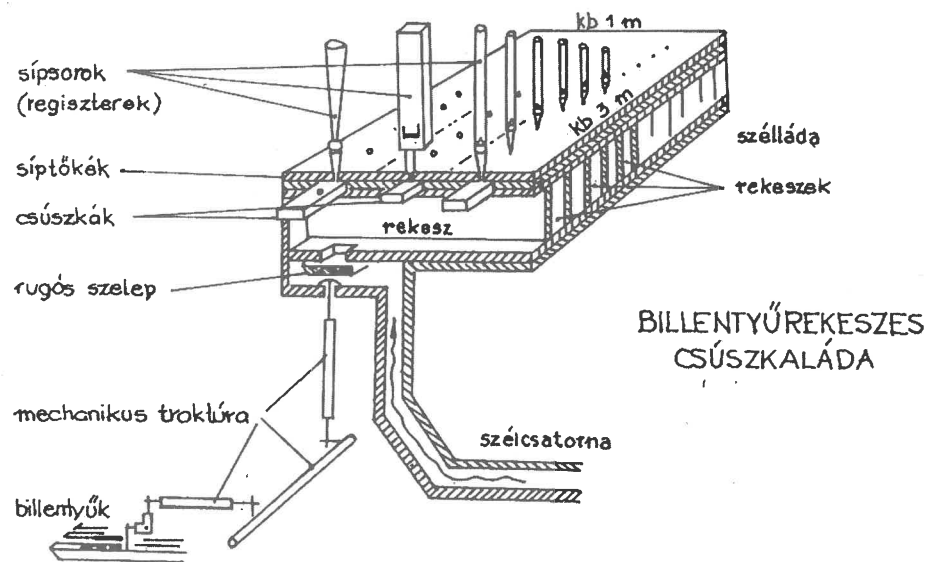
- A II. funkciócsoport (feminin) regisztereit könnyen összeolvadó keveredőképeségük miatt főleg az orgonahang színezésére használhatók. Ilyenek a fedettek, fuvalák stb.

- A III. funkciócsoport (neutrális) másokkal nem keveredő, karakteres, szolisztikus változatokból áll. Ide tartoznak a hangszerutánzó, vonós jellegű változatok (gamba, cselló), és ide sorolható a nyelvregiszterek legnagyobb része. Természetesen vannak átmenetet képező változatok is az egyes funkciócsoportok között (pl. hegedű-principál).

B) Szelládák

Az orgona hangját közvetlenül képező sípok (hangzószerv) a szelládán (szelládákon) állanak. Ezek keményfából készült, rekeszesen kiképzett dobozok, melyek tartalékolják és elosztják a fúvók által termelt szelet. Nem tévesztendő tehát össze az orgona fúvóberendezésével! A szelládák magukban foglalják a sípok megszólalásánál fontos szerepet betöltő szelepeket, tetejükön pedig légjáratokkal ellátott furatos deszkák (ún. síptőkék) vannak. Itt találkoznak egymással az orgona hangzó és néma (szerkezeti) részei, ezért kiképzésének minősége a megszólaló orgonahang minőségét is befolyásolja.

A szélelosztás a szelláda belsejében a rekeszek (kancellák) segítségével történik. Annak megfelelően, hogy milyen irányúak ezek a rekeszek, billentyűrekeszes vagy regiszterrekeszes szelládákat különböztetünk meg. A billentyűrekeszes szelládán a sípok megszólalása nemesebb, a regiszterek egybeolvadási képessége nagyobb. Egyik legrégebbi, legelterjedtebb és a hangzás szempontjából is legelőnyösebb fajtája a *csúszkaláda*. Nevét a szelláda rekeszei és a sípok között elhelyezett furatos lécről (csúszkáról) kapta, mely a megfelelő regiszterkapcsoló kihúzásával elmozdul (elcsúszik) és szabad utat enged a levegőnek. A regisztergomb és a csúszka közötti kapcsolat bonyolult, többnyire fából készült áttételek révén jön létre, mely rendkívül jól rezonáló közeg. Ez szintén pozitívan befolyásolja az orgona hangját.

Későbbi (XX. századi) szelládatípusok:

- regiszterrekeszes kúpláda
- pneumatikus táskaláda
- elektromos szelláda stb.

C) Összekötő szerkezet (traktúra)

Az orgonista és a sípokatszólaltató szelepek közötti kapcsolatot a traktúra biztosítja. Három fő típusa: mechanikus, pneumatikus és elektromos.

a) A *mechanikus traktúra* lényege, hogy egymásba szerelt lécek vagy huzalok a billentyű lenyomásakor mechanikusan azonnal nyitják a szelepeket. Ez nagyon pontos megszólalást, eleven kapcsolatot biztosít a hangszer és a játékos között. Az orgonista ujjainak képzeletbeli meghosszabbítása a traktúra, mivel a szelep mozgása teljesen megfelel a billentyű mozdulatának.

b) A *pneumatikus traktúra* ólomcsövekben sűrített levegővel működik. A szelep mozgásának munkáját a levegő vette át, minek következtében a billentés könnyebb lett. Viszont a hosszú csövezetékben lustán mozgó levegő idővesztése miatt pontatlanabb megszólalás érhető el, mint mechanikus traktúrájánál. A pneumatika egyetlen pozitívuma, hogy lehetővé tette a játszótechnikai segítő szélcsatorna alkalmazását.

c) *Elektromos traktúra* esetében a billentyűk mozgását elektromos kapcsoló érzékeli, a szelepeket elektromágnes működteti, a kettő közötti összeköttetés pedig elektromos vezetékkel történik. Előnye a pneumatikával szemben a pontos megszólalás; a mechanikus traktúrával szemben viszont – művészi szempontból – hátrányosabb, mert kevésbé reagál a billentés finomságaira és gépiesebb megszólalást eredményez.

Az egyes típusok között átmenetet képeznek a Barker-emeltyűs (a.→b.) és elektropneumatikus (b.→c.) traktúrák, valamint az újabban alkalmazott mechanikus traktúra elektromos kopulákkal.

D) Játszóasztal, játszószelekrény

A játszóasztal az orgona vezérlőberendezése, amely segítségével az összekötő szerkezet és általa a hangszerv működtethető. Főbb részei:

1) *Klaviatúra*. Több billentyűsorból állhat, melyek közül a kézzel kezelhető manuálnak, a lábbal működtethető pedálnak nevezzük. Számozásuk lentől felfelé római számokkal történik, vagy pedig a hozzájuk tartozó művek szerint jelölik: Főmű, Redőnymű, Pozitívmű stb. Terjedelmük régebbi hangszerekénél 45 billentyű (rövid vagy tört oktáv megoldások kisméretű orgonáknál), 49, 54, újabban 56, 58 billentyű. A pedál hangterjedelme kis orgonáknál 1–1 oktáv, nagyobb orgonákon 2–2 oktáv (25–30 billentyű).

2) *Regiszterkapcsoló*. Fogantyúk vagy lapok, melyeken a változatok neve és hangfekvése olvasható. A jobb áttekinthetőség kedvéért rendszerint művenként csoportosítva helyezik el.

3) *Játszótechnikai segítő*. Feladatuk technikai szempontból megkönnyíteni az orgonajátékot, az orgona használatát. Ilyenek:

a) *Kopulák* (csatolók) – összekapcsolják az egyes billentyűsorokat, pl. manuál-pedál; II. Manuál–I. Manuál.

b) *Kombinációk* (preparációk) – lényegében a regisztergombok kisméretű megismétlései, melyek lehetővé teszik egyszerre több eltérő hangszín előkészítését, preparálását. Az előre beállított hangszínt egyetlen gombnyomás vagy lábkapcsoló segítségével a kívánt időpontban kapcsolhatjuk be.

c) *Automatikus „kiváltók” vagy kollektívák* – az orgonaépítő által előre beállított regisztercsoportok, melyek a dinamikai fokozás sorrendjében vagy összevissza kapcsolhatók. Ilyenek: p, mf, f, ff, Plénum és Tutti. Egymást „kiváltják”. Hátrányuk, hogy regiszter-összetételük tetszés szerint nem változtatható.

d) *Expresszív játszóeszközök*:

– *Regiszter crescendo* (henger): dinamikai sorrendben kapcsolja az összes regisztereket és kopulákat. A fokozást körben vagy vízszintesen elmozduló mutató jelzi.

– *Redőnyszerkezet*: a hangerősség finom árnyalását teszi lehetővé. Az egyik manuálhoz tartozó összes sípok egy hangszigetelt szekrényben helyezik el, melynek első oldalát, egy redőnyszerűen kiképzett ajtót az orgonista a játszóasztalra épített ún. redőnytalp segítségével tetszés szerint mozgathatja. A redőnymű ajtajának nyitástartása finom crescendo-decrescendo effektust ad, a hangszín megváltozása nélkül. Főleg romantikus orgonákban alkalmazzák.

– *Tremolo*: az orgona hangjának merevségét finom lebegéssel ellensúlyozza.

Mechanikus orgonák esetében a játszóasztal sokkal egyszerűbb (a játszótechnikai segítő száma minimális). Legtöbbször az orgonaszekrényhez van hozzáépítve, vagy

közvetlenül a szekrényben nyer elhelyezést, a traktúrák könnyebb vezetése céljából. Ilyen esetben elnevezése: *játszószekrény*.

E) Fúvómű, szélelosztás

A sípok megszólalásához szükséges sűrített levegőt a fúvómű szolgáltatja. A tulajdonképpeni széltermelés a fújtató segítségével történik. Ez az idők folyamán sokat változott. Legegyszerűbb és legrégebb formája a kovácsműhely fújtatójához hasonló *ékfúvó* vagy egyszerű réteges fújtató. Újabb és az előbbinél jobban bevált az összetett réteges fújtató. Ez egy vagy több ékfúvóból, valamint egy *tartályfúvóból* áll, mely az előbbiektől által termelt szelet tartalékolja és sűríti. Régi, egyszerű megoldás a két egymásba illesztett ládából (szekrény) kialakított ún. *szekrényes fújtató*. A felül elhelyezett kisebbik szekrény felhúzható, és visszaesése alkalmával saját súlyánál fogva a légmentesen zárt szekrénytérben összesűríti a levegőt. Rendkívül egyszerű és megbízható működésére való tekintettel az orgonaeépítők újra alkalmazzák.

Újabban elektromotorral egybeépített ventilátorral termelik a szükséges levegőt az orgona számára. Ez egyenletesebb levegőellátást biztosít, viszont ügyelni kell arra, hogy a motor lehetőleg zajtalan működésű legyen. Amennyiben különálló helyiségben (torony, portikus) helyezük el a fúvóberendezést, a ventilátor által beszívott levegő hőmérséklete azonos legyen az orgonakarzat hőmérsékletével.

A kívánt levegőnyomást a tartályfúvó megterhelésével vagy rugókkal szabályozzák. Régi orgonáknál a levegőnyomás kevesebb (50–75 mm) – ez finomabb, lágyabb megszólalást eredményez. A századfordulótól magasabb (120 mm vagy még ennél is nagyobb) légnyomást kezdtek alkalmazni, mely az orgona hangját érdekes, harsogóvá tette.

A fúvómű által termelt szelet a szelládákba a *szélcsatornák* szállítják. A jó levegőellátás érdekében ezek minél rövidebbek, kellő bőségűek kell hogy legyenek.

F) Orgonaszekrény

Az orgonaszekrény (orgonaház) hármas célt szolgál:

- biztosítja az orgona belső részeinek beburkolását és védelmét;
- kedvező akusztikai viszonyokat teremt és kellő rezonanciát biztosít az orgonahang számára – amennyiben jó minőségű anyagból készült;
- homlokzati része, a *prospekt* díszíti, ékesíti a templomot, szervesen beleilleszkedve annak architektúrájába, belső berendezései közé.

Az orgonaszekrény stílusa korok szerint változott: legdíszesebb a barokkban volt, majd fokozatosan egyszerűsödött. A figyelmes, hozzáértő szemlélő tehát már első látásra következtethet a díszítésekből, arányokból, színezésből az orgona korára, esetleg egy-egy építőmester jellegzetes megoldásait is felfedezheti. A reneszánsz és kora barokk orgonák általában kisméretűek. Legtöbbször a karzat mellvédjére építették ki szekrényeiket (pozicionálták – innen a „Pozitív orgona” elnevezés), ezért játszóberendezésük az orgona hátsó részén foglal helyet. Ezt láthatjuk pl. Magyarbikalon, Csomafáján, Kendilónán, Somkeréken. A barokk orgonaszekrények általában maga-

sabb kiképzésűek, csigavonalszerűen elkeskenyedő lábazattal, kétoldalt fafaragásokkal. Színezésük élénk, vörös és zöld márványutánzatú lehet. Ilyen pl. a kolozsvári Farkas utcai templom és a marosvásárhelyi Vártemplom, a nagybaconi stb. templom. Jellegzetes a klasszicista (XIX. századi) homlokzatok oszlopdíszes kiképzése, tetejükön háromszögű zárassal (timpanon), ezek mellett sokszor urnaszerű faragványokat is találunk. Színezésük általában világos, aranyozott kontúrokkal. Legszebb példái Kolonics István orgonaszekrényei Alsórákoson, Kóboron, Alsócsernátonban, Felvincen, Köpecen és másutt. A modern orgonaszekrényeket leegyszerűsödött formákban főleg arányaik tehetik megkapóvá. Nem ritka a csupasz sípelhelyezés sem, melyet értékes faragásokkal ellensúlyoztak. Egyik szép példája ennek a kolozsvár-alsóvárosi templom 1941-ben épült orgonája.

Sok esetben néma homlokzatsíppal álcázták a karzat mellvédjén levő játszóasztalt. Ez az ötletes megoldás azt az érzést kelti a szemlélőben, mintha egy kis-méretű orgona lenne. Ez figyelhető meg a sepsiszentgyörgyi református templomban.

Az orgonaszekrény tehát nem más, mint egyedi képzőművészeti alkotás. Ennek megfelelően körültekintéssel kell hozzá viszonyulnunk!

II. Az orgona tagoltsága

A jó orgonaszekrény sejtetni engedi a hangszer belső elrendezését is. A homlokzatban elhelyezett sípok rendszerint a mögöttük álló szelláda Principál változatainak szerves részét képezik, tehát megszólaló sípok. Elrendezésükből következtetni lehet a szelládák, a művek csoportosítására. Itt valósul meg lényegében az orgona zenei és formai tagoltságának egysége.

Az *orgona zenei tagoltságának* alapja az egyes művek (manuálok) hangszín- és karakterbeli elkülönülése. Egymástól függetlenül, de alárendeltség nélkül kell hogy az orgona egészének részét képezzék. Az egyes művek nem dinamikában, hanem hangjellegben különböznek egymástól. Pl. egy hárommanuálos orgona esetében a *Főmű* az orgonahangzás alapja, általában az egyes regiszterfajtákból az erősebbeket foglalja magában. A *Pozitív* fényesen csillogó regiszter-összeállítása inkább magasabb fekvésű változatokat tömörít. A *Redőnymű* lényegében egy redőnszekrényben elhelyezett színesebb, változatosabb, de ugyanakkor halkabb Főmű, felhangregiszterekkel, mixtúrákkal és finoman szóló nyelvekkel. A *Pedál* az összorgonahangzás alapját képező mélyebb változatokat foglalja magában, de az önállóság és egyenrangúság kedvéért magasabb fekvésű regiszterek is szerepelnek benne.

Az orgona zenei tagoltsága csak akkor jut kellően érvényre, a művek közötti szembeállítás csak akkor válik lehetségessé, ha *térbeli tagoltsága* kellő távolságokat, szintbeli elkülönítéseket tesz lehetővé. A barokk orgonák függőleges építkezése a legelőnyösebb. Sokszor találkozunk azonban vízszintes elhelyezéssel is, amikor a művek egymás mellett vannak. (Pl. romantikus orgonáknál.) Különálló részét képezheti az orgonának az ún. Pozitív – a karzat mellvédjére kihelyezett kisorgona, mely rendszerint a nagyorgona játszóasztaláról működtethető. (Ez látható pl. a beszercei evan-

gélíkus templomban.) Kialakulásakor – a játszószekrényes reneszánsz és kora barokk orgonák idejében – mint második orgona állt a tehetősebb helyek karzatain, az orgonista háta mögött. Innen elnevezése is: Rückpositiv – Hátpositív. Az egyes manuálok közötti dialogizálás és kihangzás szempontjából ideális megoldás.

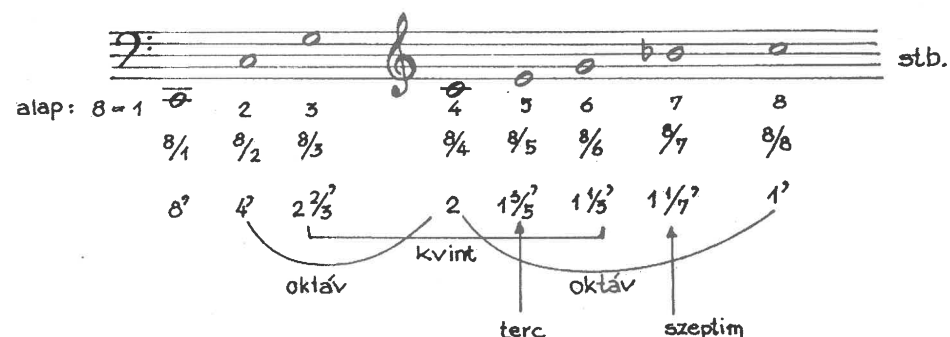
III. Az orgona helyes használata (Regisztrálás)

Az orgonista számára elengedhetetlen az egyes változatok elméleti és gyakorlati megismerése. Ezek egyenkénti vagy kevert megszólaltatása a „regisztrálás”. Pusztán elméleti bemutatása értelmetlen és eredménytelen lenne, ha nem párosulna állandó kíváncsiskodó kísérletezéssel. A szép orgonahangzás egyéni keresése és elérése szakmai és művészi elégtételt nyújt.

Az orgonahangzás alapja a *felhangépítkezés*! Az egyes sípok fekvését, regiszterek hangmagasságát a *lábszámozással* jelöljük. Normál hangmagasságot az orgona nyolclábás (8') sípjai adnak. Elnevezése: a nagy C hangot adó nyitott ajaksíp, hossza kb. 2,40 m, régi hossz mértékkel mérve 8 láb. Tehát ha a nyolclábás sípsor bármely sípját megszólaltatjuk, mindig a megfelelő billentyű szerinti normál hangmagasságot kapjuk. Az alaphangot adó sípsorok a játszóasztalon tehát 8'-as megjelölést kapnak. A különböző felhangokat kisebb sípok adják, ezért regisztereiket magasabb lábszámozással jelöljük. A lábszámozás tehát pontosan megmutatja az illető sípsor hangfekvését:

- oktávval magasabban szól a 4'-as, két oktávval magasabban a 2'-as és három oktávval magasabban az 1'-as regiszter (a számozás tehát a felezésen alapszik);
- kvintet jelölhet a 2 2/3 -os vagy 1 1/3 -os stb. lábszámozás;
- tercet az 1 3/5, szeptimet az 1 1/7.

De min alapszik ez a lábszámozás? Írjuk fel egy 8'-as regiszter fizikából ismert felhangjait, és lássuk el azokat sorszámokkal:

Tehát az áltörtteket vegyes törtekké alakítva, megkapjuk a felhangok lábszámozásait.

A felhangregisztereket mindig alapjaikkal használjuk. Bármely felhangregiszter alapját úgy kapjuk meg, hogy lábszámozását visszaalakítjuk áltörtté, amelyben a számláló mutatja a keresett alapregisztert!

- Pl.: $2\frac{2}{3} = 8/3$ – az alap 8'-as
 $1\frac{1}{3} = 4/3$ – az alap 4'-as
 $1\frac{3}{5} = 8/5$ – az alap 8'/-as
 $10\frac{2}{3} = 32/3$ – az alap 32'-as

A normál hangmagasságnál mélyebb sípsorokat 16', 10 2/3', 32' stb. jelöli. Ezekkel főleg a pedálregiszterek között találkozunk.

Megjegyzés:

Ma a hang magasságát Hz-ben mérik (rezgések száma/másodperc). A normál magasságot az a' hang magasságához viszonyítják (= 440 Hz). Ezt a hangot kapjuk a hangvilláról. Régen azonban a hang magasságát áttételesen hossz mértékegységben tudták kifejezni. A viszonyítás alapjául (= normál magasság) azt a sípsort tekintették, amelynek C billentyűjéhez tartozó nyitott ajaksípja 8 láb hosszúságú volt (= 2,40 m).

Ha egy adott síptest hosszát megfelezzük, egy oktávval magasabb hangot kapunk. Ha egy adott síptest hosszát harmadára csökkentjük, akkor az oktáv feletti kvint (= duodecima) szólal meg stb. Egyébként a hangközök és méretarányok közti összefüggést Pitagorász fedezte fel az ókorban, amely összefüggés teljesen egybevág a harmonikus felhangok jelenségével.

Főbb regiszterfajták

A *Principálok* az orgona legfontosabb játéakai, az orgonahangzás gerincét képezik. *Födtek*: a síp végét fadugó vagy fémsapka fedi (be vannak fedve), ennek következtében egy oktávval mélyebb hangot adnak, mint a megfelelő hosszúságú nyitott síp. *Töltő*, jól keveredő hangszínük igen fontos. *Fuvolák*: az orgona nagyon sokoldalúan használható regiszterei, világosan, éneklően színeznek. *Vonósok*: az orgona legszűkebb méretű sípsorai, hangzásuk szólisztikus, a hegedűfajtákra emlékeztet. A vonósok a romantikus orgonák fő jellemzői, rossz keverődőképességük miatt kis orgonákban ritkábbak. Utólagos beépítésük magasfekvésű változatok (2 2/3', 2', 1') helyett káros és indokolatlan.

A felhangok mesterséges előállítására az *aliquot* sípsorok szolgálnak. Ezek: Kvint, Terc, Szeptim, Sesquialtera stb. A *mixtúrák* vagy kevert játékok az orgonahangzás csúcsát képezik, több felhangot kevernek, innen jön elnevezésük is. Minden felhangnak külön sípsor épül, legkevesebb 2, nagy orgonákon 8–10, de a barokkban nem volt ritka a 10–18 soros mixtúra sem! Jellegzetességük, hogy magas fekvésük miatt ismételnék, repetálnak.

Nyelvjátékok: ércesen kemény megszólalásukkal az orgona átütő erejét biztosítják. Kiváló szólisztikus tulajdonságokkal rendelkeznek; anyagilag is az orgona nagy értékei.

A leggyakrabban előforduló regiszternevek és megnevezések magyarázata (Tájékoztató)

1. Aeoline (Eolhárfa) – az orgona legszűkebb méretű, leghalkabb vonósregisztere
2. Akuta – magasfekvésű Mixtúra-változat
3. Aliquot – a felhangokat megszólaltató regiszterek gyűjtőneve
4. Blockflöte (Cölöpfuvola) – világos, kissé nazális furulyahang
5. Bourdon – mélyfekvésű fuvolaszerű regiszter
6. Choralbass (Korálbasszus) – pedálmű négylábas principálregisztere
7. Cimbél, Zimbél – a legmagasabb fekvésű, többsoros kevert játék, Mixtúrához hasonló, fényesen csillogó
8. Clarinette (Klarinét) – hangszerutánzó nyelvregiszter
9. Coppel (Koppel – Kupakos fuvola) – kissé nazális, puha, öblös fuvolahang
10. Cornett (Kornet) – kvintet, oktávot és tercet tartalmazó hangszerutánzó kevert játék
11. Cselló (Gordonka) – erős vonósregiszter, pedálban
12. Dolce – lágy, enyhén vonós jellegű regiszter
13. Flauta (Fuvola) – kiegészítő megjelölései – maior, minor, dolce, amabile stb. – magasságára és hangszínére utalnak.
14. Fugara (Pásztorsíp) – enyhén vonós jellegű regiszter
15. Gamba – színes, vonós jellegű változat
16. Gedackt (Födött) – fuvolaszerű, kissé köhögősen szóló sípsor
17. Geigen – vonós hangszínrre utaló jelző a regiszternév előtt (pl.: Geigen-Principal – Hegedűprincipál)
18. Gemshorn (Zergekürt) – halk, kürtszerű vonósváltozat
19. Harmonia aetherea – mélyfekvésű, vonós jellegű, halk Mixtúra
20. Hohlfloite (Vájt fuvola) – kerek, telthangú fuvolaregiszter
21. Kopula – Csatoló, mely által egy billentyűzetten a más billentyűsorhoz tartozó regiszterek is megszólaltathatók (pl. Manuál–Pedál csatoló)
22. Mixtúra (Kevert játék) – oktáv és kvint felhangokat keverő, többsoros (2–10) változat, mely csillogó fényt biztosít a hangzásnak
23. Nachthorn (Éjkürt) – lágy, fuvolára emlékeztető regiszter
24. Nasat, Nazard – kvintet megszólaltató, nazális változat
25. Oboe (Oboa) – hangszerutánzó nyelvsípsor
26. Octavbass – rendszerint a pedál 8'-as principálját jelöli
27. Piccolo (Kis fuvola) – magasfekvésű (rendszerint 2'-as) változat
28. Plenum – a teljes orgonát megszólaltató regiszter-összeállítás kopulák nélkül
29. Portunál – nyitott, halk fuvolaregiszter
30. Posaune (Harsona) – erős nyelvregiszter, pedálban
31. Prestant – a homlokzatban elhelyezett Principál-változat franciás megjelölése (lásd még: „Montre”)

32. Principál (Fő játék) – az orgona legfontosabb, kissé érces, de nem kemény hangú változata, magasabb fekvésben Octav, Superoctav megnevezéssel; pedálban: Principalbass – Főbasszus elnevezéssel található
33. Quintatön (Kvintázó) – a kvint felhangot sejtető, erősen nazális változat
34. Regal – rövid tölcserű, érdes hangú nyelvregiszter
35. Rohrflöte (Csőfuvola) – kerek, tisztán éneklő fuvolaregiszter
36. Salicional (Fűzfásíp) – halk, vonós jellegű regiszter
37. Sedecima – magasfekvésű, fényesen csillogó fuvolaregiszter
38. Sesquialtera – kvintet és tercet tartalmazó, kétsoros, sötét tónusú regiszter
39. Spitzflöte (Csúcsfuvola) – világos, áttetsző fuvolahangzás
40. Subbass (Mélybasszus) – bő méretű, fedett sípsor, alapozó pedálváltozat
41. Timpanum – dob utánzó, egymáshoz közel hangolt, két mély hangú fásíp, leginkább régi kis orgonákon
42. Traversflöte (Átfújó fuvola) – fátyolos, halk fuvolahang
43. Tremoló (Zokogó) – a szélhozam változtatásával a hangot lebegtető berendezés
44. Tutti – teljes regisztratúra kopulákkal
45. Violon (Violonbass) – vonós jellegű regiszter, esetleg pedálban
46. Vox celestis (Mennyei hang) – kétsoros, egymástól eltérő hangolású, nagyon halk vonósváltozat; enyhén lebegő hangot ad
47. Vox humana – emberi énekhangot utánzó nyelvregiszter
48. Waldflöte (Erdei fuvola) – szépen kontúrozó, kerek fuvolahang
49. Walze (Henger) – automatikusan kapcsolja a regisztereket, hangerősségük sorrendjében
50. Zungen ab (Nyelvek el) – a nyelvregisztereket kikapcsoló (kiváltó) szerkezet.

Az orgona zenei és liturgikus használata

Ebben a témában álláspontunk a következő legyen: az orgona egyike a hangszerek sokaságának – bár hangja sokféle hangszín összekeveredéséből adódik –, mégis tipikusan egyéni, jellegzetes. Ne próbáljuk ezt egyéb hangszerek vagy zenekar hangjához hasonlítani, azzal összemérni. Minden más hangszertől megkülönbözteti hangjának kiegyenlítettsége, végtelennek tűnő ünnepélyessége.

Regisztrálásunkban az orgona alapját a töltő Fuvolák, Födötték vagy – ha ízlés szerint markánsabb jelleget akarunk – a 8'-as Principál képezze. Ha túl tompának érezzük a hangzást, felhangokkal színesíthetjük. A magasabb oktávfekvés mindig világosít (próbáljuk ki 8'+4'; 8'+4'+2'), a 2 2/3-os Kvint tömöríti a hangzást és a többszólamú részeket világosan, plasztikusan elkülöníti egymástól. Ezért az egyik legfontosabb orgonaregiszter. Sötét – és sajnos ritkán épített – színfolt a Terc 1 3/5. Kvinttel együtt kapcsolva fényesen kontúroz (2 2/3'+1 3/5'). Magvasságot, vivőképességet kölcsönöz a Principál-Oktáv 4' és Szuperoktáv 2', finoman csillogó fényt a magasfekvésű fuvolák (Blockflöte 2', Waldflöte 2', Sedecima 1'), majd végül, mint csúcspont, az orgonahangzás diadalmas fényét a Mixtúra biztosítja. A nyelvjátékokat főleg szólisztikus résznél használjuk, de különösen jól fűszerezhető velük a teljes

orgonahangzás is. Vonósváltozatainkkal óvatosan bánjunk. Ha régi kisorgonán találkozzunk velük, több mint valószínű, hogy későbbi beépítés. Főleg romantikus művek lassú részeinek színezésére alkalmasak.

Kétfajta regisztrálási típust ismerünk: Az *együttes regisztrálás* célja inkább dinamikai egységek létesítése. Ezt alkalmazzuk a gyülekezeti éneklés kíséreténél, elő- és utójátékoknál. Legmegfelelőbb, ha az ének első és utolsó dallamsorát ismételjük meg, lehetőleg halkabban vagy más karakterrel regisztrálva. A tulajdonképpeni énekkíséret hangerejét a gyülekezet számától tegyük függővé. Manuálon 8'-as, pedálhoz 16'-as alapot használjunk, s ehhez kapcsoljuk a felhangtörvény sorrendjében a többi változatokat, lehetőleg hiányok, ugrások nélkül:

Pl.: 8'→4'→2 2/3→2'

8'→4'→2 2/3→2'→Mixtúra; Pedál: 16'→8'→Koppel.

Teljes regisztrációt (Tutti) csak indokolt esetben alkalmazzunk. Nagymértékben megkönnyíti az elő- és utójátékoknál szükséges hangszínváltást, ha több manuál vagy szabad kombináció áll rendelkezésünkre.

A gyülekezeti ének kíséretén, vezetésén kívül liturgiánk egyéb alkalmakat is nyújt az orgona használatára. Ilyenek a be- és kimenetel, esküvők, temetés vagy egyházi ünnepélyek, egyházzenei áhítatok. Jó, ha ezeket minél magasabb művészi színvonalon végezzük. Elsőrendű és meghatározó itt a mindenkor kántor szerepe, személye. Ilyenkor a kisebb orgonadarabok előadásánál vagy szólóének kíséreténél a *válogató regisztrálást* alkalmazzuk. Tág teret kaphat a kántor fantáziája, természetesen csak a darabokra jellemző stílushűség keretein belül. Bizonyos regiszterek párosításával különleges hangszínhatások előállítására törekedhet. Így gyakran alkalmazhatók az ún. lyukas regisztrációk: két oktávval magasabb (8'+2'; 16'+4') vagy még jobban szét húzott megoldásokkal (8'+4'+1'; 8'+Mixtúra stb.). Ez utóbbiak – csillogó fényükkel – inkább gyors polifon művekben indokoltak. Érdekes színfolt lehet az alap nélküli (csak 4'-as) regisztráció is, melyhez viszont szépen éneklő, kerek hangú fuvolaregiszterre van szükségünk. A 16'-as alap használata Manuálban ritkán indokolt, mert az orgona hangját lomhává teszi. A Tremolót csak megfelelő hangulatú részeknél kapcsoljuk be, lehetőleg csak egy-egy regisztert lebegtetve. Az egész orgona hangjának „zokogtatása” giccses és indokolatlan. A Henger és Redőny (ahol van) óvatosságra int és további tanulmányokra kötelez, mivel kezelése nagy buktatókat rejteget magában. Helytelen, stílustalan használata rossz fényt vethet az előadóra.

A regisztrálásban csak szempontokat adhatunk, mivel nincs két teljesen egyforma orgona még ugyanannál a mesternél sem. Igyekezzen mindenki lehetőleg tökéletesen megismerni saját hangszerét, jó és rossz oldalait, színkeverő lehetőségeit. Igyekezzünk változatosan regisztrálni; még ugyanazt a darabot is lehet többféleképpen színezni. Itt nagyon fontos a stílusismeret! Hozzásegít ahhoz, hogy más hangszerhez kerülve, nem kell sokat „tapogatóznunk”, egyből feltaláljuk magunkat, és könnyen kialakul az oly fontos organistai rutin.

IV. Az orgona és az orgonálás rövid története

Az orgona őse a rómaiak idejében alakult ki. Kr. e. a II–III. században az alexandriai *Ktészipiosz* ún. víziorgonát készített (organon hydraulikon); ez egy vízbe állított bűvárharangból állt, melynek belsejében összepréselődött a levegő. Ez kivezetve, kezdetleges billentyűzet segítségével néhány sípot szólaltatott meg. Az ókori világ egyetlen megmaradt orgonáját a budapesti Aquincum-múzeumban őrzik; 13 billentyűje és 4 sípsora van a Kr. u. II. századból való hangszernek.

Kisebbsúlyú és könnyebb kezelhetősége folytán a víziorgonát hamarosan kiszorította a csak levegővel működő orgona (organon pneumatikon). Ez Bizáncban ért el nagy fejlődést, és onnan került át Európába, ahol a mai orgona őseinek tekintik. Az első európai templomi orgonát 812-ben Nagy Károly állíttatta fel az aacheni dóm számára. A következő századokban az orgona már mint templomi hangszer terjedt el és tökéletesedett. Az út a legkisebb példányoktól (nyakba akasztható *portatívok*) a már helyhez kötött, ún. *pozitív orgonák*on vagy a csak nyelvsípokot megszólaltató *regálók*on keresztül (a mai harmónium ősei) az ún. templomi *nagyorgona* kialakulásához vezetett. Ezeknek már több száz sípjuk volt, széles billentyűjüket rendkívüli nehézségek árán tenyérrel, ököllel lehetett csak működtetni. Oka a traktúra- és szelládarendszer tökéletlensége. Az orgonát ekkor csak énekek tanítására vagy a gregorián ének kíséretére használták.

A XV. századig a kromatikus hangrend elterjedésével, az orgona technikai tökéletesedésével párhuzamosan egyszerűsödött az orgonán való játék is. A billentyűk kisebbek lettek, és a csúszkaláda feltalálása révén az egyes sípsorok már külön-külön is kapcsolhatók. Megjelent tehát a regisztrálhatóság. A basszus szólam kiemelésére a nagy sípokhoz külön billentyűsort (pedált) kezdtek építeni, majd a fejlődés utolsó részeként a karzaton levő különböző orgonákat (pozitív, regál, nagyorgona) összeépítették és lehetővé tették külön-külön billentyűsorról, de egy játszóasztalról való működtetésüket. Így lényegében az 1500-as évek elejére befejeződött a maihoz hasonló orgona kialakulása. Ezzel párhuzamosan liturgikus szerepe is egyre növekedett. Önállósághoz végül is a virtuóz olasz reneszánsz mesterek juttatták: Frescobaldi, Gabrieli, Diruta, Claudio Merulo.

Fejlődésének további irányát a regisztercsoportok építésén, a szekrények kialakításán keresztül főleg a különböző népek és felekezetek orgonaépítő hagyományai, szokásai és igényei határozták meg. A reformáció szerepe is jelentős. Bár először száműzték a templomokból, fejlődésének később mégis új irányvonalat adhatott. Más az orgona a katolikus spanyoloknál és franciáknál, ahol főleg a miserészek közötti közbiztonságra gondolva, sok nyelvsípsor építésével érdekes effektust, regisztrálást tettek lehetővé. A protestáns németek viszont előszeretettel építették a gyülekezeti ének kíséretére alkalmas fényes Mixtúrákat, markáns és magas fekvésű Principálokat.

Az orgonaépítés fénykorát a *barokkban* érte el. A díszes orgonaszekrénybe épített csodálatos hangszínnű orgonákat, a Scherer, Schnitger, Silbermann vagy az északnémet Müller, Stellwagen mesterműveit ma is ámulattal hallgatjuk. Az 1800-as évektől a klasszicizmus és főleg a romantika kora az orgonaépítéssel hanyatlásához vezetett; a

romantikus orgonaépítészet – bár technikailag tökéletesebb hangszereket produkált – művészileg visszavetette azokat. Lemondott az addig jól bevált építési elvekről, fényes mixtúrákról, aliquotokról, a művek egyenrangúságának elvéről. Zenekari hatásokra törekedve, megnövelte az alapregiszterek számát, így a hangzás lomha, nehézkes lett, éppen csillogó fényét, orgonaszerűségét veszítve el. Kivételt csak a francia Cavaille-Coll hangszerei képeztek, aki a klasszikus elveknél maradván, a romantika legértékesebb hangszereit építette. Nála tanult Angster József is, aki a múlt század végétől kezdve szép hangú orgonák egész sorát építette gyülekezeteink számára. (Az ő keze munkáját dicséri pl. a kolozsvár-belvárosi templom, a sepsiszentgyörgyi Vártemplom orgonája.)

A *modern orgonaépítészet* Albert Schweitzernek és társainak orgonareformmozgalma révén bontakozhatott ki. Az 1925-ös hamburgi orgonakongresszus óta az igényes orgonaépítők igyekeznek minden stíluskorszak legjobb eredményeit hasznosítani. Felismerték a régi orgonákban alkalmazott technikai és művészi elvek felsőbbrendűségét, a csúszkaláda és mechanikus traktúra előnyeit. A barokk orgona csillogó hangszépségét ismét követendő példának tekintik.

Hazai orgonáink legrégebb példányai a kora barokk korszakból maradtak ránk. Az azelőtti idők hangszerére levéltári adatokból vagy orgonaábrázolásokból következtethetünk. Az ún. Gyulafehérvári Kódex (jelenleg Pozsonyban található) 1368-ból való iniciáléja egy portatívot ábrázol, úgyszintén portatívon játszó angyalt láthatunk a nagygalambfalvi templom freskórészletén is. Igen értékes a Bruckenthal-múzeumban őrzött nagyekemezői oltárkép orgonaábrázolása. Sajnos legrégebbi, XV–XVI. századi orgonáink a felekezeti villongások áldozatai lettek. Kájoni János csíksomlyói szerzetes orgonaépítő tevékenységéről is csak feljegyzésekből tudunk valamit. Hangszerei nem maradtak ránk. Meglévő orgonáink legrégebbike Pócsfalván található (XVII. század közepe), de ezenkívül sok helyen vannak különleges művészettörténeti értékűek, melyeknek pontos építési ideje egyelőre még tisztázatlan (Nagypetri, Méra, Gidófalva, Marosszentanna, Kendilóna, Magyarbikal stb.). Köztudott, hogy a reformátusok eleinte elzárkóztak az orgona templomi használatától. Az 1567-i debreceni zsinat tiltotta az orgona használatát. Geleji Katona István erdélyi püspök 1636-ban még szintén ilyen értelemben nyilatkozott. Igaz, hogy Bethlen Gábor már 1629-ben orgonák építtetését tűzte ki célul (a gyulafehérvári székesegyházban el is kezdtek egyet építeni), de csak több mint 100 esztendő után, az 1761-es bögözi zsinat alkalmával engedélyezték végül is az orgona használatát református templomokban. Valószínű, hogy ez a zene területén szabadabb felfogású evangélikusok meg a gyülekezetek növekvő zenei igényeinek hatására történt. E hatalmas késés máig rányomja bélyegét orgonaállományunkra. Első hangszereinket a már jó ideje orgonát használó német evangélikusoktól vásároltuk. E kisebb, már használt példányok építési ideje tehát jóval 1761 előtti. Pl. Gyerővásárhelyen van a kolozsvári evangélikusok első orgonája 1697-ből.

Új orgonák építésében a református gyülekezetek közül a háromszékiek és erdővidékiek jeleskedtek. Először Sepsiszentgyörgyre építettek új hangszert 1753-ban, majd Köpec, Kézdivásárhely, Erdőfüle következett. A XVIII. század második felétől egy-

más után születtek szerény méretű, de értékes barokk hangszereink: Johannes Hahn (Kolozsvár, Magyarigen, Marosvécs stb.), Johannes Prause (marosvásárhelyi Vártemplom), Keresztényfalvi Boldizsár Tamás, Schwab Márton, Eitel András, majd Mátisfalvi Szóts Sámuel műhelyeiben. Az más kérdés, hogy ezek jelenleg milyen állapotban vannak!

A romantikus orgonaépítészet nálunk megkésve jelentkezett, így lényegében még a múlt század végén is szinte kizárólag mechanikus csúszkaládás orgonák épültek. Legtermékenyebb hazai mestereink a Szabadkáról származó, Kézdivásárhelyen letelepedett Kolonics István (több mint 200 orgonát épített), Heinrich Maywald, Karl Schneider, Nagy József brassói, Takácsy Ignác, Vass István, Szabó János marosvásárhelyi orgonaépítők, valamint a berethalmi Samuel és Wilhelm Metz.

Századfordulós hangszereink legértékesebbjei ugyan már romantikus stílusúak, pneumatikus traktúrával épültek, viszont hangminőségükre még mindig nagy gondot fordítottak építők: Wegenstein Lipót, Angster József, Rieger Ottó. Ezen hangszerek legnagyobb problémája, hogy a pneumatikáról azóta bebizonyosodott: nem időt álló találmány, így technikai szerkezeti részei állandó javításra szorulnak. A 20-as évektől Szeidl Ferenc, Szabó Gy. László nagyváradi, Karl és Otto Einschenk brassói orgonaépítők tevékenysége jelentősebb. Végül, de nem utolsósorban a jelenleg Marosvásárhelyen élő Mesnyi János és az evangélikus egyház külföldön kitanított fiatal orgonaépítője, a szebeni Hermann Binder méltó az említésre.

Orgonapótló alkalmatosságok

A *harmónium* az orgona hangszercsaládjához tartozik, tulajdonképpen tölcser nélküli, szabadon álló réznyelvekkel készített kis nyelvű orgona. Egyszerű szerkezete folytán kevesebb gondozást igényel, és beszerzési ára jelentősen kisebb, mint az orgonáé. Imatermekben, kisebb templomokban alkalmas segédhangszer. Két fő típusa van: a nyomólégrendszerű (német) és szívólégrendszerű (amerikai) harmónium. Síp-sorai osztottak, vagyis külön kapcsoló nyitja a billentyűsor diszkant és basszus felét.

Az *elektronikus orgona* modern gépi hangszer, hangkeltése elektronikus rádiócsövekkel, tranzisztorokkal történik. Pattogó gépi hangzása az igazi orgonáétól igen távol van, és minőségileg is silányabb. Működési időtartamuk elsősorban a környezettől függ, tehát nedves, fűtetlen helyiségekben még órákban garantált működési időtartamának is csak töredékét képes szolgálni. Lehetőleg kerüljük használatát!

V. Az orgona karbantartása

Műemlék orgonák és védelmük

Bármely szerkezet csak akkor működik kifogástalanul, ha gondozzák és rendeltetésének megfelelően használják. Ez az orgonára is érvényes. Nem szabad megfélemlenünk a templom megfelelő szellőztetéséről, különösen olyan istentiszteletek után, mikor párás levegő marad bent. Nyáron a szárazság okozta károkat vízfelület párolog-

tatásával ellensúlyozhatjuk. Ha orgonánk nagy ablak közelében van, nem árt azt a napsugarak káros hatásától megvédeni. A legnagyobb kárt az orgonáknál a templom egere teheti.

Az orgona karbantartásának legnagyobb részét a *kántor* maga is elvégezheti. Leggyakrabban előforduló szerkezeti hibák:

Mechanikus orgonáknál: az összekötő huzalok az időjárás hatására változtatják méretüket, megfeszülnek, s ezáltal a sípszelepet megnyitják, ami fűtülést eredményez. Ezt a billentyűzet végén csavar-utánaállítással javíthatjuk. Ugyanígy járunk el akkor, ha a billentyűk lenyomása ellenére sem nyitnak a szelepek. Megesik, hogy a szeleprugók eltörnek vagy meglazulnak. Ezt a hibát a szelepszekrény elődeszkáját levéve lehet elhárítani.

Pneumatikus orgonáknál sokkal nagyobb a hibalehetőség: az ezernyi apró fűvócska, membrán és szelep kitérő vagy meglyukad. Ilyenkor a játszóasztaltól kiindulva, módszeresen megkeressük a hibát, kicseréljük a meghibásodott membránt, esetleg visszaállítjuk a kimozdult csővezetékét, melyből a fűvóka levegőellátását biztosítja. A membrán fölötti szelepszál faanyájával szabályozható legkedvezőbb állásba a membrán működése.

A fűvók kisebb szakadásait puha, enyvezett kecske- vagy szarvasbőr foltozással javíthatjuk. A bőrnek föltétlenül puhának, hajlékonynak kell lennie, mert különben kitérő vagy leválik.

Minden gondosság mellett a hangszer legnagyobb ellensége mégis az, ha ritkán és keveset használjuk. Néhol óvni és kímélni szeretnék az orgonát, amivel főleg a pneumatikus hangszernél éppen ellenkező eredményt érnek el. Az orgonán való naponkénti gyakorlás tehát nemcsak a kántornak, hanem a hangszernek is jót tesz. A mindennapos házi karbantartó teendők mellett azonban legalább 4–5 évenként szükséges a szakember munkája az intonálás, hangolás beállítása és a megfelelő minőségű állagmegóvó közbelépések végett.

Nem térhetünk ki a hangszerek javítás előtti gondos elemzése elől, mivel ennek hiánya később már jóvátehetetlen beavatkozásokat eredményez. Értékes *műemlékjellegű orgonáink* egyházunk vagyonának jelentős részét képezik. Legértékesebbek azok, melyek teljes eredetiségükben maradtak ránk, egy-egy stílus vagy korszak jellegzetes példányai, esetleg bizonyos orgonaépítő mesterek tipikus munkastílusát őrző emlékek. Bár nincs intézményesített műemlékvédelem, a múlt század végéig épült mechanikus csúszóregiszteres orgonák mindenképpen, a századforduló körüli romantikus orgonaépítészetnek pedig bizonyos jellegzetes hangszerei *megkülönböztetett óvatosságot* és figyelmet igényelnek! Szerződésben kell rögzíteni az elvégzendő munkákat, azokat szakemberrel felülvizsgáltatni, majd a munka elvégzése után az átvételkor ismét ellenőriztetni. Az orgonaszekrény megőrzése látszólag nagyon könnyű feladat. Elemző gondnal kell viszont felkutatni rajta a régi feliratokat, mesterjegyeket. Néhol még fellelhetők a sarokpántok, melyek az egykori széttárható ajtókat tartották, vagy az egyszerű szíjhúzásos fűjtató fogantyúi, amelyek jelzik, hogy reneszánsz vagy kora barokk hangszerrel van dolgunk (pl. Pócsfalva, Magyarbikal). Sajnos még mindig megtörténik, hogy a templom belső javítása során vagy „orgonajavítás” címen a régi

barokk szekrényeket átfestik, kivetkőztetik eredeti formájukból, eltüntetve ezáltal régi díszítéseiket, esetleg az orgona történetére utaló festett szövegeket. Ezért célszerű a munkát képzőművész irányításával végeztetni.

Szakszerű elemzést igényel a belső szerkezet is, melynek során tisztázni kell, hogy mi az, amit érdemes belőle megtartani, kijavítani, és mi az, amit mint oda nem illőt, stílustalan toldalékot, el kell távolítani. Ebben a vonatkozásban lehetőleg mindig az eredeti – esetleg már csak szerződésekben fellelhető – hangkép és forma megőrzésére vagy visszaállítására kell törekedni. Régi orgonáinkban sok a magas fekvésű, éles hangú változat. A hangszerral kapcsolatos történeti ismeretek teljes hiányáról árulkodik az ilyen változatok kiiktatása, rosszabbik esetben új, vonós változatok (Gamba, Cselló) beépítése. Ezeknek klasszicista vagy romantikus hangszerekben van a helyük, nem pedig barokk kisorgonákban. Előfordul, hogy a hangszert a gyülekezet kinövi, hangereje többé már nem felel meg az elvárásoknak. Ilyenkor nagy körültekintéssel végezzük az esetleges bővítési munkálatokat.

Gyakori eset, hogy a régi, hátuljátszós orgonát átalakítják, és az orgonaszekrény előtt külön játszóasztallal látják el, minek következtében az addigi könnyed billentés még nehezebbé is válhat. Ezáltal éppen egyik értékes hangszerkategóriánkat, a barokk Pozitív orgonát fosztják meg eredeti stílusától s így történeti értékétől is. A hangszer története éppen elég példát sorakoztat fel arra nézve, hogyan lehet a kilátáson segíteni, esetenként a hátsó vagy oldalsó keretbetétek rácsosásával vagy tükrök felszerelésével, anélkül hogy a hangszert feláldoznánk. Óvatosságra intenek a néhol még megmaradt billenőregiszteres, tört oktávós klaviatúrák (fordított színezéssel), meg a szíjhúzásos fűjtatóberendezések is (pl. Magyarbikal, Pócsfalva, Kendilóna stb.). Ezek műtörténeti értéke egyedülálló!

Annyi értékünk pusztult el az idők folyamán, hogy ami megmaradt, azt lehetőleg meg kell becsülnünk! Orgonáink Európa aktív használatban lévő hangszerállományának legkeletibb példányai. A különböző orgonaépítészeti stílusok megkésve értek hozzánk, így nálunk viszonylag több régi hangszer menekült meg a századfordulói átépítések alól. Ezeknek kontároktól való megvédése, javítása, a liturgikai és zenei kettős szolgálat érdekében lelkeszeink és kántoraink jövőbeli nemes, felelősségteljes feladata!

Irodalom

Hans Klotz – Gergely Ferenc: *Az orgonáról*. Zeneműkiadó.

Pécsi Sebestyén. *Az orgona*. Ecclesia.

Geyer József: *Az orgona*. I–III. kötet.

Sepsy Károly: *Orgonaismeret*. Budapest 1969.

Szigeti Kilián: *Műemlék-orgonák védelme* (Egyházi épületek és műtárgyak gondozása).

Dávid István: *Orgonáink védelmében*. Továbbá egyéb tanulmányok: Református Szemle 1983, 1984, 1987.

Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár–Budapest 1996.